

Lietuvių mįslės apie puodą – žmogaus gyvenimo alegorijos

<https://doi.org/10.51554/TD.21.61.08>

AELITA KENSMINIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Tešiant anksčiau pradėtą nagrinėti¹ gana plačiai paplitusį tarptautinį reiškinių – vadinamąją *kančių seriją* mįslėse – šiame straipsnyje tiriamos lietuvių mįslės apie puodą „Kai jaunas buvau, aukso krėsle sėdėjau, kai pasenau, nė šuo kaulų neėda“ ir „Nulipdė mane kaip Adomą iš molio, degino krosny kaip tris jaunuolius Babilone. Pardavė mane kaip broliai Juozapą į Egiptą. Važinėju aš kaip Elijas ugniniais ratais. Iš mano vidurių visa šeima valgo, o kai aš numirštu, mano kaulus per tvorą išmeta (nepakavoja)“. Pasitelkus visus jų variantus (skelbtus ir esančius rankraščiuose) mįslės lyginamos viena su kita, su tarptautiniais atitikmenimis, kitų žanrų tekstais, atskleidžiama galima mįslių motyvų kilmė, reikšmė ir šių mįslių paskirtis – alegoriškai kalbėti apie žmogaus būties nepastovumą.

RAKTAŽODŽIAI: mįslės, puodas, molis, kaulai, keramika, bibliniai motyvai, kančios.

VÍENOS IŠ TARPTAUTINĖS KANČIŲ SERIJOS MĮSLIŲ

Mįslių tyrinėtojas Archeris Tayloras pastebėjo, kad įvairiuose kraštuose paplitusios vadinamosios *kančių serijos* mįslės, kuriose koks nors objektas vaizduojamas kaip asmuo, patiriantis daugybę kančių ar nužudomas. Tokios yra mįslės apie vynuoges, vyną, arbatą, javus ir duoną, linus, rašomąją plunksną, molinį puodą ir kt. (Taylor 1951: 240–253). Tarp lietuviškų mįslių turime tokias temas, kurias neabejotinai ar su tam tikromis išlygomis galime priskirti *kančių serijai*: linų kelio nuo augalo iki audinio, rašomosios plunksnos, javų ir duonos, molinio puodo „kančios“. Nenuostabu, kad molinis puodas patenka į šios serijos mįslėse aptariamų objektų gretas – žemė, dumblas ar molis yra ta medžiaga, iš kurios daugelio tautų mituose buvo sukurtas žmogus: *Ir Viešpats Dievas padarė žmogų iš žemės dulkių ir įkvėpė į jo šnerves gyvybės kvapą* Pr 2,7; <...> *Viską sukūręs, dievas pamanė sau: „Reikia žmogų nulipyti iš gyno molio“* <...> KAŽ 23. Gali būti, kad ši lietuvių etiologinė saktmė

¹ Žr. Kensminienė 2006, 2019. Straipsnio autorė už konsultacijas rengiant straipsnį dėkoja kolegoms Jūratei Šlekonytei, Jurgitai Ūsaiytei ir Piret Voolaid.

paveikta biblinio pasakojimo, bet vargu ar šis yra pirminis šaltinis, nes tai, kad molis suvokiamas kaip pirminė materija, gali būti tiesiog bendražmogiškas reiškiny (žr. Леви-Стросс 2000).

Keramikos atsiradimas yra nepaprastai reikšmingas įvykis žmonijos istorijai – simboliškas to pripažinimas dabar yra tai, jog neolito skirtingų kultūrų ribos ir pavadinimai yra nustatomi pagal tam tikras keramikos savybes, nes, anot Rimutės Rimantienės, „jei nerandama keramikos, titnago dirbinius sunku atskirti nuo mezolitinių“ (Rimantienė 1996: 116–124). Molinis puodas, arba urna, neretai būdavo paskutiniai namai tam, kas likdavo iš žmogaus kūno jį sudeginus. Europoje paplitusios laidojimo (urnų) laukų kultūros – bronzos amžiaus pabaigos ir ankstyvojo geležies amžiaus archeologinių kultūrų grupės – ankstyvajam laikotarpiui būdinga tai, kad sudegintų palaikų likučiai buvo supilami į molines urnas, kurios dedamos kapo duobės dugne (VLEe: Laidojimo laukų kultūra). Manoma, kad šis paprotys bronzos amžiaus pabaigoje ir ankstyvajame geležies amžiuje (1100 pr. Kr. – 100 po Kr.) iš Vidurio Europos plito Lietuvoje baltų gentims prekiaujant su urnų laukų kultūros žmonėmis. Antroji kūnų deginimo banga viduriniame geležies amžiuje (V–IX a.) plūstelėjo iš pietryčių, kai Padnieprės baltai, stumiami slavų, kėlėsi į šiaurės rytus atsinešdami Zarubincų kultūrą, kuriai susiliejus su vietos kultūromis susiklostė Rytų Lietuvos pilkapių kultūra (sudeginti mirusieji laidoti pilkapiuose). Nuo VII–VIII a. mirusieji deginti visoje Lietuvoje, išskyrus žiemgalių gyventą teritoriją (VLEe: Laidosena).

A. Tayloras pateikia rusų, mordvių, šiuolaikinių graikų, indų mįslės apie puodą ir kitų, jo nuomone, giminiškų, bet skirtingus įminimus turinčių, mįslių pavyzdžius iš Europos. Autorius mano, kad tai pačiai mįslių grupei priklauso ir vokiečių mįslė apie pasagą, kurioje pirmuoju asmeniu pasakojama apie patiriamas įvairias viduramžių bausmes (degina, kala ir pan.), ir plačiai Baltijos pakrantėje ir slavų kraštuose paplitusi mįslė apie puodą. Jo manymu, lietuvių mįslė „Kai jaunas buvau, aukso krėsle sėdėjau, kai pasenau, nė šuo kaulų neėda“ yra sutrumpinta tokių rusų mįslių versija²: *Был я на копанце, Был я на хлопанце, Был на пожаре, Был на базаре; Молод был – Людей кормил, Стар стал – Пеленаться стал, Умер – мои кости негодящие Бросили в ямку И собаки не гложут. – Горшок ‘Buvau aš kasamas, buvau aš daužomas, buvau aš gaisre, buvau aš turguj; jaunas buvau – žmones maitinau, senas tapau – susivystyti pradėjau, numiriau – mano kaulus niekam tikusius įmetė į duobelę, ir šunys neryja’ (ССЗРН 344); Спородила меня Гора каменная, Крестила река огненная; Возили на торг продавать; Покупала меня барыня добрая, Ударила меня золотым перстнем; Рассыпались мои кости бедные, Во гроб не положены; На них люди не глядят, И собаки не едят. – Горшок ‘Pagimdė mane akmeninis kalnas, krikštijo ugninė upė; vežė į turgų parduoti; nupirko mane geroji ponija, trenkė man auksiniu žiedu; išsibarstė mano vargani kaulai, į karstą*

2 Čia cituojami originalai tų rusų mįslių, kurias A. Tayloras pateikia išverstas į anglų kalbą.

nepaguldyti; į juos žmonės nežiūri ir šunys neėda' (CC3PH 355–6) (Taylor 1951: 240–242). Teiginys, kad kai kurie lietuvių mįslių apie puodą variantai yra sutrum-pintos rusų mįslių versijos, skamba labai įtikinamai, bet kyla abejonų, ar tokia yra ir A. Taylora nurodyta lietuvių mįslė, turinti *aukso krėslo* motyvą.

APTARIAMŲ MĪSLIŲ PALYGINIMAS

Be abejo, sprendimas priskirti mįslę kuriam nors tipui visada turi ir objektyvių, ir subjektyvių kriterijų, nes klasifikuojant mįsles vadovautis tik pirmaisiais pavyksta ne visada. Todėl, nagrinėdami aptariamų mįslių³ struktūrą ir užrašymų išsklotines, pabandysime pasiaiškinti, ar tai iš tiesų giminiškos mįslės, ar jų suvokimas, kaip tu-rinčių tą pačią genezę, yra padiktuotas viso labo abiem bendro įminimo. Pateiksime jas stulpeliais, skirtingai paryškindami vienodus ar panašius motyvus: ryškesniu šrif-tu – kaulų, pasviruoju – ėdimo, maitinimo, išretintu – metimo per tvorą, sudėjimo patvoryje. Jeigu prie užminimo nenurodytas įminimas, vadinasi, tai – „puodas“ ar kažkas panašaus, kai įminimas kitoks, jis parašytas po brūkšnio:

Kai jaunas buvau, aukso krėsle sėdėjau (su ponais derėjau), kai pasenau – šuo kaulų neėda.

A1 Kai jaunas buvau, aukso krėsle (krasėj, kėdėj) sėdėjau, kai pasenau, nė šuo **kaulų ne-ėda** (šunes, vilkai [1 var.] *negraužia*). (48 vari-antai, seniausias – 1912 VnL, Nr. 16.)

A2 Kai jaunas buvau, su ponais derėjau, o kai pasenau, tai šuo (šuva) **kaulų neėda**. – Batas, čebatas. (7 variantai, seniausias – 1906.)

A3 Kada jaunas buvau, ponams (kunigams) tarnavau, kada pasenau, šunes (**kaulų**) *neėda*. – Čebatai; t. p. lango stiklai arba veidrodiai; lempos stiklas. (5 variantai, seniausias – 1928 „Tauta ir Žodis“, kn. V.)

Nulipdė mane kaip Adomą iš molio <...>, kai numirštu, kaulus per tvorą meta (nepakavoja).

A1 Nulipdė (mane) kaip (Dievas) Adomą iš molio (žemių), degino krosny kaip tris jaunuolius (karalaičius; Babilone). Pardavė mane kaip broliai Juozapą į Egiptą. (Važi-nėju aš kaip Elijas ugniniais ratais; esmu kaip Alijošius ant vežimo turgun vežtas.) *Iš mano vidurių visa šeima valgo (daug pe-nėjau žmonių)*, o kai aš numirštu, mano **kaulus** per tvorą išmeta (nė **kaulų** nepakavojo; nežėlavojo; patvory mano **kaulus** sukrovė). (8 variantai, seniausias – 1927 „Žvaigždutė“, Nr. 8.)

3 Pažymėtina, kad esama dar vieno tipo, susijusio su šia tema, – „Raudonas botagas juodą šikinę plaka“ (112 variantų), tačiau čia jis paliekamas nuošalyje, nes dažnesni jo mįslių įminimai yra *liepsna (ugnis) ir krosnis, -ies kakta*, o kai įminimai yra *liepsna (ugnis) ir puodas*, tai niekur nepa-brėžiama, kad tas puodas būtų molinis.

A4 Kol jauna buvau, ponams (kunigams) *į stalą slūžijau*, kai pasenau – šunys **kaulų neėda**. – Lėkštė. (5 variantai, seniausias – pagal inventorines knygas iki 1964, kitas – tarp 1947 ir 1981.)

A5 Jauna buvau – graži buvau, su ponais, karaliais jodžiau, abu galu rodžiau; kai pasenėjau, ir kiaulės **neėdė** (šuva *negrauzia*; šunys **kaulų neėda**). – Stikliukas, čerkelė. (4 variantai, seniausias – 1934.)

A6 Kol jaunas buvau, karaliui tarnavau, abu galu rodžiau; kai pasenau, nereikalingas tapau, ir šunes **neėda**. – Stikliukas. (2 identiški variantai, vienas Ign Kr, kitas – 1964.)

A7 Kai jauna buvau, su ponais, *su kunigais rozu stalan sėdau (baliavojau)*, kai pasenau, šunys **kaulų neėda**. – Lėkštė, stiklinė. (2 variantai.)

A8 Pavieniai variantai (8): Kol jaunas aš stovėjau, *visus girdžiau ir penėjau*, bet kai pasenėjau, tuoj ir subyrėjau; **kaulus** mano į žemę sumynė, suskaldė, o mėsos mano niekas *nevalgė*, 1896. Kaip jaunas buvau, tancių šokau, o kai pasenau, tai išmetė už tvoros ir šuo mane **neėda**. – Čebatas, 1905. Kai aš jauna buvau, su karaliu jodžiau, abu galu rodžiau, kai pasenėjau, čia atėjau, 1929. Kaip jauna buvau, karieton važiavau, kaip nusenau, šunes **kaulų nenorėjo est**, 1932. Kai jaunas buvau, un karalių jodžiau, kai pasenėjau, šuo **kaulų neėda**. – Batai, 1933. Kaip jaunas buvau, aukso kėdėj sėdėjau, kaip pasenau, nė savo **kaulų neėdu**, 1936. Kaip jaunas buvau, šile ožius ganiau, kai pasenėjau, šuo **kaulo neėdė**. – Čebatai, 1968. Kai jauna buvau, *ponus maitinau*, kai pasenau, nė šuo manęs **neėda**. – Lėkštė.

A2 Esu sutvertas iš molio (žemės) kaip Adomas (mūsų tėvas; senelis), deginamas esu pečių kaip mučelninkas (deginu pečių kaip tris vaikelius; kakaly buvau kaip Mikaelis vaikelis; degino kaip Babiloną), (visi mane vartoja; kaip gyvas buvau, *visus maitinau*), bet kai numirsiu, -iau (kai pasenau), niekas nepalaidos (palaidotas nebuvau; tai ir **kaulus** išmetė). (4 variantai, seniausias – 1930, kitas – tarp 1907 ir 1939.)

A3 Pagimdytas (sutverta) kaip Adomas, parduotas (nuo brolių; parduota nuo seserų) kaip Juozapas, veža kaip ligojį, o kai apserga, jokio daktaro nėra (gydytojo nereik). (4 variantai, seniausias – 1935.)

B1 Nulipdė mane iš molio, kaip Dievas Adomą, degino mane kaip velniai dūšią, *iš mano vidurių visi maitinas*, o numirus **kaulų** niekas nekavoja. (2 identiški variantai, senesnis – 1979.)

C1 Pavieniai variantai (4): Aš buvau kastas, aš buvau minkytas, aš buvau ant tekinio rintintas, aš buvau ant turgaus parduotas, kai po suaugau, pradėjau vystytis (spausdintas 1869 kirilica „Rusiškai Lietuviškame kalendoriuje“, RLK 1870). Gimė kaip Adomas, važiojo kaip ligojį, o kai numiršta, tai už tvoros meta, 1900–1911. Sutvertas kaip Adomas, parduotas kaip Juozapas, o kad atlieka, sviedžia per tvorą, 1929. Kasė ir minkė kaip kankinį, lipdė kaip zabovą, degino kaip tris jaunikaičius, važiojo kaip Alijošių, *iš mano vidurių visi maitinosi*, o aš vis alkanas. Nulipdė kaip bokštą, išdegino kaip tris jaunikaičius, pardavė kaip Juozapą.

B1 Kai buvau jaunas, *su ponais uliojau*, kai susenėjau, po mėšlyną valkiojau (po patvartį tąšias). – Blogas čebatas. (6 variantai, visi to paties užrašytojo, visi 1940.)

C1 Pavieniai variantai (2): Manęs labiausiai šinavojo, Kolek dar jaunas aš buvau, Gerai užlaidė ir kavojų, Ko troško širdis vis gavau. Nu kad jau biški pasenėjau, tadu užmiršo jau manęs, Visur kaip padlį varinėjo Ir ...[neįsk.] nors iš savęs. – Arklys, 1896. Kai aš jaunas buvau, *su ponais uliojau*, o kai pasenėjau, pasuolėj gulėjau. – Čebatas, 1933.

Ką atskleidžia šis palyginimas? Abiejų mįslių labai skiriasi ir struktūra, ir leksika, ir semantika. Pirmiausia, jeigu atsiribotume nuo mums žinomo abiem mįslėms bendro įminimo (*puodo*) su tikrovėje jam būdingu semantiniu lauku, tai pamatytume, kad mįslių meniniai vaizdai turi labai nedaug bendra (nekalbant apie abstraktų, alegorinių lygmenį, bet jis yra bendras daugybei skirtingų mįslių). Tiesa, ne itin gausiose versijose yra semantiškai panašių, bet skirtingos leksinės raiškos motyvų, pavyzdžiui, antrajame stulpelyje pristatytos mįslės maitinimo motyvą pirmoje mįslėje atitinka patarnavimo ar bendro vaišinimosi motyvai (*į stalą slūžijau; su kunigais rozu stalan sėdau (baliavojau), su ponais uliojau*), tačiau ir šių mįslių įminimai yra skirtingi – *lėkštė, čebatai*. Iš esmės abiem mįslėms bendra leksika – tik *kaulų* motyvas pabaigoje, tačiau ir jis jose turi skirtingą meninio vaizdo kontekstą ir ne visai vienodą reikšmę. Neskaitant pavienių ir kontaminuotų pavyzdžių, motyvai *šuo kaulų neėda* ir *kaulų nepakavoja (meta per tvorą)* diferencijuotai būdingi tik vienai ar kitai mįslei. Beveik per visus pirmosios mįslės variantus pasklindantis motyvas *šuo kaulų neėda* turi reikšmę ‘niekam nenaudingas, nereikalingas’. O antrosios mįslės *kaulų nepakavoja* ar *kaulus meta per tvorą* motyvai, be šios, dar turi nepagarbos mirusiajam, tinkamos paskutinės ritualinės paslaugos neatlikimo reikšmę. Pastarieji motyvai kai kuriuose antrosios mįslės variantuose yra abu, kai kuriuose – po vieną kurį. Išimtis yra antrosios mįslės versija Kont1. Net dvylika variantų turinti versija išskirta kaip kontaminuota todėl, kad vienuolika jų yra beveik identiški, taigi gali būti kokio vieno spausdinto nuorašai. Įtarimą kelia ir tik slavų mįslėms būdingas pabaigos išplėtojimas *nei žvėrys ėda, nei paukščiai lesa* ir žodžių junginys *senas pelenavausi*, kuris greičiausiai yra reikšmę iškreipiantis vertimas iš rusų mįslės *стар стал – пеленаться стал* (CC3PH 344-a), reiškiantis ‘vystytis, t. y. įsivynioti į vystyklius’. Rusiškos mįslės teiginys turi atitikmenį tikrovėje, nes skilę keramikos dirbiniai anksčiau būdavo apipinami beržo tošies juostelėmis

Kont1 Gimiau – sukausi, augau – verčiau-
si, jaunas maudžiausi ir kaitinausi, senas
pelenavausi, numiriau – išmetė į lauką,
mano *kūno nei žvėrys ėda, nei paukščiai*
(*vištos*) *lesa*. (12 variantų, visi beveik iden-
tiški, skiriasi tik seniausias, 1896 m.: Ant
sukinių visokių gimiau, gyvas miriau ir
čirškiau, ant senatvės niekas *mane valgyt*
nenori, išblaško ir **kaulus** į patvorį.)

(Kudirka 1973: 79), t. y. suvystomi. O lietuviškas *senas pelenavausi* yra nelogiškas, nes leidžia suprasti, kad tik senas puodas turi sąlytį su pelenais. Dainius Razauskas, nemažai dėmesio skyręs puodo semantikai ir šiame straipsnyje aptariamoms mįslėms, irgi pastebėjo šį, pasak jo, vargu ar atsitiktinį „žodžių sąskambį“, bet be poros spėjimų išnašoje toliau į tai nesigilino (Razauskas 2011: 251).

Taigi turime dvi gana skirtingų vaizdų lietuvių mįsles. Kaip parodė šis sugretinimas, kartotekoje iš jų užrašymų pagrįstai sudaryti du tipai. Aptarsime atskirai kiekvienai mįslei būdingus ypatumus.

...ŠUO KAULŲ NEĖDA

Kai jaunas buvau, aukso krėsle sėdėjau, kai pasenau – šuo kaulų neėda – tai pagrindinė mįslės versija A1, turinti 48 variantus (visą tipą kartu su kitomis, neturinčiomis *aukso krėslo* motyvo, bet turinčiomis tokias pat pabaigas, sudaro beveik 90 variantų). Atrodo, kad ši mįslė yra būdinga tik baltų gyventoms teritorijoms, nes daugiausia jos variantų turi lietuviai, vos kelis – latviai ir vieną su panašiu motyvu – baltarusiai, kitų tautų mįslių leidiniuose jos aptikti nepavyko. Latvių mįslių rinkinyje yra dvi panašios mįslės, kurios neabejotinai yra tos pačios kilmės: *Kad jauns, visiems mīļš; kad paliek vecs, arī suns kaulu negrauz* (*Podā suķe*) ‘Kai jaunas, visiems mielas; kai lieka senas, nei šuo kaulų negrauzia’ ALTM 2350a; *Kad jauns biju, tad zeltā sēdēju, kad vecs tapu, tad ne suns ēd, ne kaķis* ‘Kai jaunas buvau, tai aukse sėdėjau, kai senas tapau, tai nei šuo ēda, nei katē’ ALTM 2350b; ir dvi, priklausančios kitam tipui, kuris būdingas ir lietuviams, turinčios tą patį motyvą: *Melns kā velns Zelta krēslā sēd* (*Pods uz trikāja*) ‘Juodas kaip velnias Aukso krėsle sėdi. Puodas ant trikojo’ ALTM 2357a ir *Melns vīrs sēž zelta krēslā* ‘Juodas vyras aukso krėsle sėdi’ ALTM 2357b. Baltarusių mįslių rinkinyje yra tik viena mįslė su panašiais motyvais, užrašyta iki 1898 m. Vitebsko apskrityje: *Што то за пан? У крэсла садзіцу – кожны дзівіцуца, а як памрэць – і сабакі не будуць ець. Гарничок* ‘Kas tai per ponas? Į krėslą sėda – kiekvienas stebisi, o kai numirs – ir šunys neės. Puodas’ (ГГ3 2501).

Aptariama mįslė yra įprastos struktūros su itin mįslių poetikai būdingais požymiais: daiktiškumu ir kūniškumu, opozicijomis „jaunas – senas“ ir „išaukštintas – nužemintas“. Galima sakyti, kad tai yra chrestomatinis klasikinės objektų mįslės pavyzdys, kurios turiniui būdingi Michailo Bachtino aprašyti „karnavalinės kultūros“ požymiai (plačiausiai karnavalinė liaudies kultūra ir pasaulėjauta atskleista šio autoriaus knygoje apie François Rabelais, žr. Бахтин 1990). Dvi nagrinėjamos mįslės temos („jaunas – senas“, „išaukštintas – nužemintas“) gali būti suvokiamos kaip du groteskinio vaizdo⁴ aspektai, ypač ryškūs šioje mįslėje: nuo aukščiausio

4 Groteskinis vaizdas, pasak M. Bachtino, apibūdina reiškinių jo pasikeitimų, dar nepasibaigusios metamorfозės būsenoje, mirties ir gimimo, augimo ir tapsmo stadijoje. Santykis su laiku, su

statuso, kone karališkos pozicijos – sėdėjimo aukso krėsle – iki visiškai beverčio, niekam nereikalingo kūno liekanų. Tiesą sakant, šioje mįslėje kalbama ne apie patiriamas fizines, o veikiau apie dvasines kančias, psichologinę būseną, senatvės dramą, kai pasijauti niekam nenaudingas ir nereikalingas. Gali būti, kad ši mįslė greta pagrindinės (uždavinio) funkcijos ir turi antrinę paskirtį – alegoriškai kalbėti apie žmogaus gyvenimą ir taip priminti, kad būtis yra laikina, o pasiekimai – netvarūs, kad viskas kinta⁵. Tokia pati yra ir, ko gero, pati garsiausia mįslių istorijoje graikų (ir tarptautinė) mįslė: *Kas yra tas, kas turi tik vieną vardą, bet yra keturkojis, dvikojis ir trikojis?*⁶ (Aarne 1918: 10–11). Lietuviškai ši mįslė (turinti daugiau kaip 120 variantų) skamba taip: *Rytą eina ant keturių, per pietus – ant dviejų, vakare – ant trijų. – Žmogus mažas, užaugęs ir senas* LTR 190/745/. Tik šios mįslės įminimas tiesiogiai nurodo žmogų ar žmogaus gyvenimą, o tiriamoji mįslė kalba apie molinį puodą. Toliau pabandydysime pasiaiškinti, ar tikrai joje gali būti kalbama daugiau nei apie puodą.

Ką apie molį ir molinį puodą kalba patarlės, nuo seno laikomos žmonių filosofinių ir socialinių pažiūrų, gyvenimiškos išminties reiškimais? Kaip ir galima buvo tikėtis, net jeigu dabar šis teiginys ir turi perkeltinę reikšmę, joms padaręs įtaką tikėjimas, kad žmonės sukurti iš molio: *Visi iš to paties molio nudrėbti* LKŽ XIX: 718; *Iš to pačio molio ir šventieji, ir prakeiktieji* TŽ III 387/710/; *Molis – mūsų visų brolis* LMD I 226/328/. Apie tai, kad žmonės atsirado, kai Dievas juos nulipdė iš molio, kalba ir etiologinės sakmės, pavyzdžiui: *Dievas sutvėrė svetą: paukščius, gyvulius, iš molio lipdė žmones <...>* LTR 5099/58/. Šios medžiagos kokybinės savybės nulemiančios protinius žmogaus gebėjimus: *Ana neminto molio yra* Kont[ekstas]: *Jai truputį proto trūksta* LTR 5461/21/; *Jo pakaušy molis – ir tas neišminkytas* LTR 4214/166/; *Trapus, lepus kaip neminto molio* LKŽ XVI: 579. Senas žmogus viename posakyje įvardijamas kaip molis: *Molis molį pavogė, ir džiaugiasi, kad pavogė* Pa[aiškinimas]: *Apie močiutę, pavogusių molinį puodelį* VU (LF) F213-336/38/; – *Kaip sveikata? – Ašarotas molis jau laukia* LTR 4071/59/, sakoma kitame. Šie posakiai greičiausiai yra aliuzija į plačiai vartojamus biblinius teiginius: Ir

.....
tapsmu – būtinas konstitutyvnis (apibrėžiantis) groteskinio vaizdo bruožas. Kitas su tuo susijęs būtinas jo bruožas – ambivalentiškumas: jame ta ar kita forma duoti (arba užsiminti) abu pasikeitimo poliai – ir sena, ir nauja, ir tai, kas miršta, ir tai, kas gimsta, ir metamorfozės pradžia, ir pabaiga (Бахтин 1990: 31).

- 5 Apie mįslėms apskritai būdingą nuolatinės kaitos vaizdavimą plačiau rašyta tiriant mįslių erdvės poetiką (žr. Kensminienė 2010).
- 6 Apie tai iki XX a. pr. išsaugotas ir dažnai cituojamas žodinis pasakojimas. Pagal vieną Bojotijos mitą, pabaisa Sfingė tėbiečiams buvo nusiūsta kaip bausmė už valdovo Lajo nusižengimą. Ji gyveno ant Fikiono kalno ir, grasindama mirtimi, reikalavo iš praeivių įminti šią mįslę. Po to, kai daug jaunuolių padėjo galvas, Kreontas pažadėjo Tėbų valdžią ir savo seserį Jokastę tam, kas ją įmins. Galiausiai Oidipas atrado įminimą: žmogus, kai vaikas, yra keturkojis, nes ropoja; suaugęs yra dvikojis, o pasenęs yra trikojis, nes vaikšto su lazda (Aarne 1918: 10–11).

Viešpats Dievas padarė žmogų iš žemės dulkių ir įkvėpė į jo šnerves gyvybės kvapą Pr 2,7; *Dulkės sugrįš į žemę, iš kurios kilo, o dvasia – pas Dievą, kuris ją davė* Koh 12,7 ir pan. Tarp patarlių patekę ir keli tikėjimai tuo, kad elgesys su puodais gali turėti įtakos sutuoktinio, vaikų savybėms ar net orui per vestuves: *Nevalgyk iš puodo – bus vaikai juodi* LTR 3937/242/; *Vyrą su didele nosim gauna, jeigu puodus gramdo* LKT: 212; *Negramdyk puodų, lis per veselę* LTR 3064/202/. Bronė Stundžienė rašo, kad humoristinio *molinio uzbono, puodo sukūlimo* dainų „motyvo kilmė neturi nieko bendra su humoru“, o „indo sudaužymas per vestuves yra garsiai neištariama defloracijos metafora“ (Stundžienė 2004: 24). Vedybinio amžiaus žmogaus netiesioginis palyginimas su moliniu puodu atsiskleidžia situaciniame posakyje, apgailėstaujant, kad neįmanoma iš anksto patikrinti būsimąjį sutuoktinio savybių: *Ne puodelis – nepaskambinsi* Pa[aiškinimas]: *Taip sakoma tada, jei kas renkasi vyrą arba pačią. Nežinia gi, ką išsirinksi. Kai perka puodą, tai paskambina, žino, ar puodas yra sveikas, ar įskilęs* LTR 5106/10/. Vertinant iš patarlės *Ne vienam puode rūgęs, nevienoda ir rūgštis* LMD I 1063/1175/, kurioje žmogaus formavimasis siejamas su rūgimu puode, pozicijos, puodas galėtų reikšti dar ir iščias, t. y. ne tik mergystę, bet ir moteriškumą apskritai. D. Razauskas rašo: „Tačiau kitąsyk puodas prilyginamas nebe žmogui ar žmogaus kūnui, o pačiai krosniai <...>“ (Razauskas 2011: 255), o krosnies, kaip motinos, iščių, gimdos, mitinė samprata, pasak šio autoriaus, yra visuotinė, archajiška, iš esmės archetipinė (ten pat: 191, išsamiai apie tai žr. ten pat: 166–192). Nikita Tolstojus rašo, kad serbams puodas asocijuojasi su motinos gimda, nes yra paprotys, kai nebenorinti daugiau gimdyti moteris paskutinio gimdymo metu turėdavo paprašyti, kad placenta sudėtų į moterišką kojine, tą kojine keletą kartų užrištų mazgu, įdėtų į molinį puodą, jį uždengtų akmeniu ir užkastų į žemę (Толстой 1995: 530). Šiuos teiginius paremia Savelijaus Senderovičiaus keliama mintis, kad mįslės, kaip žanras, kultūroje reprezentuoja seksualinę temą, legalizuojamą nekaltu atsakymu. Autorius pateikia labai daug su mįslių minimu susijusių vestuvinių papročių liudijimų iš viso pasaulio ir teigia, kad seksualinio turinio mįslių minimas leidžia patikrinti jaunų žmonių pasiruošimą vedyboms. Mįslė visavertės tradicijos sąlygomis ne tik praverčia kaip protinės lytinės brandos patikrinimo įrankis, bet kartu yra ir mokykla, lavinanti jaunus protus (Сендерович 2008: 121–124). Net ir nekalčiausios mįslės apie namų apyvokos daiktus turi seksualinių užuominų. Motyvai, nurodantys angas ir talpas, yra moters simboliai, o dauguma instrumentus nurodančių motyvų – vyro (ten pat: 118).

Čia atsiribokime nuo įminimo, t. y. tikrovės objekto puodo, simbolių reikšmių ir semantinio lauko nagrinėjimo ir žvilgtelėkime į mįslės poetinį vaizdą kuriančius motyvus. Jokių abejonių nekelia, kad auksas yra ugnies manifestacija (žr. Vaitkevičienė 2001: 53–57), ir tai iš pirmo žvilgsnio suponuoja mintį, kad *sėdėjimas aukso krėsle* yra elementariai užmaskuotas molio puodas ugnyje, kai yra išdegamas, arba virš ugnies, kai jame verdama. Be abejo, pirmiausia mįslės vaizdu apeliuojama į

ši aspektą – yra analogišką motyvą turinti labai populiarli lietuvių mįslė *Ant aukso krėslelio juodas velnias sėdi. Puodas ant ugnies* LTR 210/216-64/. Tačiau mįslės dažniausiai turi kelis semantinius sluoksnius. Tą patį *aukso krėslelį* randame advento-Kalėdų dainose (tipuose Kl 7, Kl 29, Kl 248, Kl 340 ir dar keliuose kituose, kuriuose vaizduojamas sėdėjimas *krėsle*, *suole*, bet nėra epiteto *aukso*), pavyzdžiui: <...> *Ar neregėjot mergelės? – Da mes regėjom girdėjom, Da viduj miesto seklyčioj Aukso krėsli sėdzincijų Ir šilko kuodelį verpuncių, Sidabro verpsti verpuncių* LLD 20 10; <...> *Tuose palauuose, leliumai, Aukselio krėslas, leliumai. Tame krėslely, leliumai, Bernelis sėdi, leliumai, Strielbeles drožia, leliumai, Anteles šaudo, leliumai, Anteles šaudo, leliumai, Mergelėi siunčia, leliumai* <...> LLD 20 30; *Sėdzi sėdzi jaščeras, Oi, nam, oi, nam, An auksinio krėslo, Oi, nam, oi, nam. – Rinkies sau mergelį, Oi, nam, oi, nam, Kurių sau nori, Oi, nam, oi, nam* <...> LLD 20 220. Paskutiniam cituotam žaidimui *Sėdi jaščeras ant krėslelio* (Kl 248), Dalios Urbanavičienės nuomone, būdinga vedybinė tematika, o jo veiksmas, pagrįstas vestuvinių simbolių išpirkimu, rodo iniciacinę (įvesdinimo į martavimo periodą) reikšmę (Urbanavičienė 2000: 261). Ir visoje kalendorinių apeigų tautosakoje, kaip rašo advento-Kalėdų dainų tomo sudarytoja Jurgita Ūsaitytė, „<...> akivaizdi vedybų aliuzija ir iniciacinė paskirtis, apeliuojanti į brandos įteisinimą“ (Ūsaitytė 2007: 24). Visose dainose, kuriose paminėtas *aukso krėslas*, kuriama poros rinkimosi situacija, jos prisodrintos įvairių su pasiruošimu vedybomis susijusių atributų. Atsižvelgiant į šio motyvo kontekstą minėtose dainose, puodas *aukso krėsle* galėtų reikšti ne šiaip fizinę ugnį, o gyvybinę, kuriančiąją ugnį, šilumą, tą, dėl kurios vyksta transformacijos, puode išrūgsta duona ir alus (žr. Vaitkevičienė 2001: 63–69), įščiose užmezgama ir išnešiojama gyvybė.

Kokias reikšmes, be tiesioginės ir perkeltinės „niekam tikęs, nereikalingas“, dar gali turėti motyvas *šuo kaulų neėda*? Daiva Vaitkevičienė rašo, kad mirusiojo kūnas tautosakoje ir kalboje perkeltine prasme vadinamas kaulais (Vaitkevičienė 2019: 19). Mįslėms kurti panaudojus gana įprastą poetikos priemonę sinekdochą, *kaulai* gali reikšti tiesiog kūną ir aptariamoje mįslėje. Advento-Kalėdų dainoje *Aš atsikėliau anksti rytelio* (Kl 109) yra personažas *juodas kudlotas*, kuris pagrobia mergelę:

Įvardijamas svotu arba šuva, šis personažas vaizduojamas kaip bauginanti, į žvėrį, o ne į žmogų panašesnė būtybė, kurią apibūdinant stengiamasi pabrėžti nežmogišką, greičiau chtonišką prigimtį ir išryškinti keistumą <...>. Piešiamas chtoniškos būtybės paveikslas primena Kalėdų persirengėlius, kadaise tapatintus su mirusiais protėviais, nuo kurių esą priklausęs žemės vaisingumas ir žmonių gerovė. Kitos *juodo kudloto* paveikslo detalės papildo šio įvaizdžio mitines konotacijas: be įvairių hiperbolizuojamų „svetimo pasaulio“ atributų, jam būdingas gauruotumas, senojoje pasaulėjautoje simbolizuojantis vaisingumą, turta, o jo veiksmas – merginos pagrobimas – liudija apie vedybines ir seksualines intencijas (Ūsaitytė 2007: 35–36).

Vienoje dainoje jis tiesiog įvardijamas kaip šuo: <...> *O ir atskrido Šuva kudlotas, Oi kalėda kalėda, Šuva kudlotas Ir pabalnotas, Oi kalėda kalėda* <...> LLD 20 115. Šiais laikais labai paplitę posakiai – *Vyrai ne šunys, ant kaulų nepuola* ir *Vyrai ne šunys, kaulų neėda*⁷ – greičiausiai yra atsiradę iš šių motyvų. Vienas kitas toks posakis yra ir Patarlių ir priežodžių kartotekoje, pavyzdžiui: <...> *Vyras ne šuva: ant kaulų krūvos nepuola* LTR 4733/137-46/. Tarp tradicinių paremių yra ir jiems giminiškų: *Ant pliko kaulo visi šunes puola* LMD I 672/4/ ir *Gryno kaulo ir šuva negraūžia* Pa[aiškinimas]: *Jeigu siūloma vesti neturtingą mergaitę* LTR 5384/50/.

Taip pat paremijose visi žmonės, neatsižvelgiant į lytį, amžių ar vedybinį statusą, neretai lyginami su puodu: *Nors puodu vadink, tik į pečių nekišk* LTR 4038/883/. Iki šių dienų gyvybinga tradicija⁸ pagyrūną ar paviršutinišką žmogų vadinti tuščiu puodu: *Tušti puodai garsiai skamba*. Pa[aiškinimas]: *Taip sakoma pagyrūnui žmogui* LTR 4591/48/, ši patarlė turi labai daug variantų. Žmogaus galva lietuvių patarlėse ir priežodžiuose gana dažnai lyginama su puodu: *Galva kaip puodas, pilvas kaip aruodas* LTR 213/78-311/; *Tuščia galva kaip puodynė* LTR 4053/142/; *Jis ne galva, ale puodynę ant pečių nešioja* LTR 4119/110/ ir kt. Taip pat ir slavų kalbų paremijose ir tikėjimuose puodas tapatinamas su žmogaus galva, turimi tokio tipo palyginimai „galva, kaip tuščias puodas“ (Топорков 1995: 527). Yra ir gerai žinoma lietuvių patarlė *Lig laiko puodas vandenį neša* LTR 807/1557-13/. Tiesa, aptinkami senesni šios paremijos paaiškinimai kalba apie kokių nors nedorų darbų darymą ir to išaiškinimą, tačiau 2011 m. šis posakis poeto Sigitos Gedos interviu pavartotas ir kalbant apie gyvenimo pabaigą (LTR 7834/2-18/).

Kaip minėta, ne baltų mįslių rinkiniuose nepavyko aptikti aptariamų mįslių, tačiau estai turi labai įdomią 1907 m. užrašytą mįslę (tiesa, vienintelį EM 285 tipo variantą), kurioje mirštantis žmogus užmenamas kaip skylantis puodas: *Kiriku luugid lähavad kinni, savipott lähab lõhki, kuldkõis venib taeva*. – *Inimene sureb* ‘Bažnyčios langinės užsidaro, molinis puodas sudūžta, auksinė virvė tįsta į dangų. – Žmogus miršta’ EÜS IV 1741/37/. Ši mįslė, vaizduojanti mirštančio žmogaus kūną kaip dūžtantį puodą, iš kurio į dangų išsiveržia ten glūdėjusi siela, itin akivaizdžiai iliustruoja pamatinę konceptualią „talpyklos“ arba „konteinerio“ metaforą (žr. Лакофф, Джонсон 1990). Tą pačią metaforą itin vaizdžiai iliustruoja ir autorinė (deja) Vinco Krėvės-Mickevičiaus pasaka „Indas, kuriame karalius laiko geriausią savo vyną“, kurioje žmogaus kūnas ir siela lyginami su indais ir juose laikomu vynu – geriausias vynas laikomas dulkėmis aprūkusiuose, drėgnuose, apipelijusiuose moliniuose

7 Įvedus Google paieškoje atitinkamai gauti 348 ir 9 atvejai (žiūrėta 2020-12-01).

8 Naujausias šios paremijos pavartojimo atvejis – žurnale *Žmonės* Dovilės Filmanavičiūtės išsakytas palaikymas atlikėjai Monique, kalbant apie jos kritiką internete: *Ką ten tušties puodams bepasakysi...* (Žm 2020-11-07, žr. <https://www.zmones.lt/naujiena/po-monique-ispazinties-d-filmanaviციutes-palaikymas-kuno-linkiai-neidomus-nei-moksle-nei-mene>, [žiūrėta 2020-11-10]).

induose (KrPRP: 119–120). Turimas vienas liaudiškas šios pasakos variantas „Geras specialistas“ (LTR 4506/63/), užrašytas 1973 m., jame nėra vestuvinės tematikos, o vynas rūsiuose laikomas ažuoliniuose bosuose. Vargu ar šis tekstas yra pirminis, nes V. Krėvės pasaka pirmą kartą paskelbta 1912 m.

Sprendžiant pagal dviprasmiško vaizdo mįslių poveikio analogiją (kai tikslin-gai kuriamas su seksualine veikla susijęs vaizdas, o jo sukelti sumišimas ir įtampa pašalinami nekaltu įminimu), galima manyti, kad, nepaisant to, jog maskuojamas tikrovės objektas yra puodas, mįslė potekstėje gali alegoriškai kalbėti ne tik apie reprodukcinės žmogaus galios svarbą nulemiant jo vertę, bet ir apie žmogaus gyvenimą apskritai, redukuojant jį iki jauno išaukštinto ir seno nereikalingo fazių.

...KAULŲ NEPAKAVOJA / KAULUS PER TVORĄ META

Šis tipas turi 34 variantus. Apibendrinta pagrindinė jo versija skamba apytiksliai taip: „Nulipdė mane kaip Adomą iš molio, degino krosny kaip tris jaunuolius Babilone. Pardavė mane kaip broliai Juozapą į Egiptą. Važinėju aš kaip Elijas ugniniais ratais. Iš mano vidurių visa šeima valgo, o kai aš numirštu, mano kaulus per tvorą išmeta (nepakavoja).“ Šio tipo mįslėms būdinga, kad jose nėra pateikiama vien tik jaunystės ir senatvės opozicija, o vaizduojamas personažo gimimas ir gyvenimas, dažnai – per gyvenimą patiriamos įvairios fizinės kančios, kurios lyginamos su biblinių herojų kančiomis.

Daugumos šio tipo mįslių struktūra yra išplėtotą, jos yra labai ilgos, kas nebūdinga liaudies mįslėms. Kai kuriuose jų variantuose gana tiksliai vardijami bibliiniai herojai, todėl gali būti, kad jos yra sukurtos gerai Senojo Testamento realijas išmanančių žmonių. Tai nereiškia, kad mįslės buvo kuriamos tuščioje vietoje – čia galėjo būti panaudotas įprastas mechanizmas, kai nauja religija ar pasaulėžiūra asimiliuoja senosios schemas. Tokią nuomonę patvirtina ir A. Tayloro teiginys, kad *kančių serijos* mįslių priderinimas prie Kristaus kančių yra vėlyvesnio vystymosi rezultatas, o aliuzijos į Bibliją buvusios vėliau įterptos į Rytų Europai būdingas mįsles apie puodą (Taylor 1951: 241–242). Seniausi pavieniai lietuvių mįslių užrašymai beveik neturi biblinių motyvų: *Ant sukinių visokių gimiau, gyvas miriau ir čirškiau, ant senatvės niekas mane valgyt nenori, išblaško ir kaulus į patvorį*⁹ LTR 3473/194/, 1896 m.; *Gimė kaip Adomas, važiojo kaip ligoj, o kai numiršta, tai už tvoros meta* LMD I 244/50/, 1900–1911 m. Kaip matome, teiginio išimtis čia yra palyginimas su Adomu, bet motyvas, kad Adomas padarytas iš molio, gerai žinomas iš etiologinių sakmių:

9 Kiti šios kontaminuotos versijos variantai (žr. mįslių sugretinimą, Kont1 versiją) irgi neturi biblinių motyvų, bet yra identiški, tad greičiausiai yra vieno kurio nuorašai.

Dievas sutvėrė rojų ir ten iš molio nulipdė pirmą žmogų. Kai Dievas lipdė, molis lipo prie pirštų. Dievas valė pirštus į žmogaus užpakalį. Iš užpakalio Dievas paėmė molio ir padirbo nosį <...> Žmogų pavadino Adomu <...> LVIA, f. 1135, a. 10, Nr. 179, p. 1 (užrašyta 1883 m., cituojama pagal anotaciją iš KBLPK).

Dievas, norėdamas sutverti žmogų, paėmė molio ir iš jo nulipino žmogų. Paskui papūtė kvapą, ir iš Dievo kvapo pasidarė dūšia. Vyrą sutvertąjį pavadino Adomu LTR 1552/213/ (užrašyta 1938 m.).

Daugumai šio tipo lietuvių mįslių būdinga, kad įvairūs molinio puodo pagaminimo ir panaudojimo procesai užmenami kaip panašūs įvykiai, vaizduojami Šventajame Rašte. Manytume, kad tokia gretinime nereikėtų labai ieškoti motyvų – bibliinius herojus vaizduojantys įvykiai veikiausiai pasirenkami pagal tai, kiek atitinka technologinius procesus. Beje, svarbus keramikos dirbinių gaminimo etapas prieš juos išdegant – džiovinimas (Kudirka 1973: 44) – čia praleidžiamas galbūt dėl to, kad jam nerasta bibliinio atitiktens. Etiologinėse sakmėse jis minimas: *Nulipdė dievas Adomą ir Ievą, pastatė pakelėje, kad išdžiūtų* <...> LTR 1307/300/ (cituojama pagal anotaciją iš KBLPK). Taip pat praleidžiamas ir molio minkymas, kuris, tiesa, yra seniausiame pavieniame variante, neturinčiame bibliinių motyvų (čia atspindimas ir skilusio puodo sutaisymas beržo tošies juostelėmis – puodo „gyvenimo“ etapas, nevaizduojamas kitose lietuvių mįslėse): *Aš buvau kastas, aš buvau minkytas, aš buvau ant tekinio ritintas, aš buvau ant turgaus parduotas, kaip suaugau, pradėjau vystytis* RLK 1870: 73/1/ (spausdintas 1869 m. kirilica 1870 m. kalendoriuje). Molio minkymas vaizduojamas ir A. Tayloro pateikiamoje mįslėje iš Indijos: *Who is he that is carried on the head and afterwards trampled under feet? But notwithstanding this insult he procures bread for the wrongdoer?* ‘Kas yra tas, kuris nešamas ant galvos, o po to mindomas pėdomis? Bet nepaisydamas šio įžeidimo, jis aprūpina skriaudėją duona?’ (TER: 242).

Andrejus Toporkovas rašo, kad mįslės apie puodo „gyvenimą“ žinomos rusams, ukrainiečiams, baltarusiams, čekams ir serbams (Топорков 1995: 526). Lyginant lietuvių ir slavų mįsles, į akis krenta tai, kad lietuvių mįslės yra gana panašios viena į kitą, o slavų, ypač rusų, mįslėms būdinga variantų gausa ir įvairovė, tarp jų yra labai daug (net 52) mįslių ir be bibliinių motyvų, pavyzdžiui: *Был я на копанце, Был я на топанце, Был я на кружале, Был я на пожаре, Был я на базаре; Молод был – Семейю кормил, Стар стал – Пеленаться стал, Умер – мои кости негодящие Бросили в яму И собаки мои кости не гложут* ‘Buvau aš kasamas, buvau aš trypiamas, buvau aš ant rato, buvau aš gaisre, buvau aš turguj; jaunas buvau – šeimą maitinau, senas tapau – suvystytas tapau, numiriau – mano kaulus niekam tikusius įmetė į duobę, ir šunys mano kaulų neryja’ (СЗРН 344-а). Beveik tokias pat mįsles turi baltarusiai (ГТЗ 2466) ir ukrainiečiai (БЗ 1824-А). Dalyje šių rusų mįslių

puodas įvardijamas tiesiog vardu: *Гадаман* (СЗРН 344-с), *Кашей* (СЗРН 344-т), *Нероня* (СЗРН 350), *Дороня* (СЗРН 350-а) ir kt. Iš viso Dmitrijaus Sadovnikovo rusų mįslių rinkinyje pateikti 65 skirtingi šios mįslės variantai (numeriai 344–356, kiekvienas su daug skirtingus variantus reiškiančių raidelių). Kai kurie jų yra visai lakoniški, turintys tik vieną ar du palyginimus su keramikinio puodo gaminimo ir naudojimo procesu. Šio tipo baltarusių ir ukrainiečių mįslės taip pat labai gausios ir įvairios, panašios į rusų, išskyrus tai, kad pasiekiamuose jų leidiniuose nepavyko aptikti nė vienos mįslės su išplėtotais bibliniais palyginimais, yra tik nedaug palyginimų su Adomu. Visoms joms būdingos pabaigos *kaulų šunys neėda*, (*kaulų nepakavoja*, rečiau – *kaulų nesurenka*: *Як родзіцца – круціцца, а на смерці сабакі кашей не ядуць. Гаршчок* ‘Kai gimsta – sukasi, o po mirties šunys kaulų neėda. Puodas’ (ГТЗ 2491); *Из глини робиться, На кружалі вертиться, На базарі продається, Селянинові служить; А як умре, То ніхто не поховає* ‘Iš molio pagamintas, ant rato sukasi, turguj parduodamas, valstiečiui tarnauja; o kai numirs, tai niekas nelaidos’ (БЗ 1822-Б); <...> *ўвесь наш род ратаваў, як прыйшлося ўміраць – некаму кашей пахаваць. Гаршчок* ‘<...> visą mūsų giminę gelbėjau, o kai teko numirti – nėra kam kaulų palaidoti. Puodas’ (ГТЗ 2493); *Годун-годунець Під прупічком ночував, Усю сімю годував; Як упав, то й пропав, Ніхто кісток не зібрав* ‘Godunas-godunietis po papečiu nakvojo, visą šeimą maitino, kai nukrito, tai ir prapuolė, niekas kaulų nerinko’ (БЗ 1813-Б). Latvių mįslių rinkinyje (ALTM), taip pat ir tolimesnių kraštų vakarų ir šiaurės pusėje nepavyko aptikti nė vienos mįslės apie puodą su bibliniais motyvais. Iš kitų Europos tautų, A. Taylora duomenimis, tokią mįslę turi šiuolaikiniai graikai: *I was made of earth, I was planted in the earth, and no man undertook to bury my bones. – Pitcher* ‘Aš padarytas iš žemės, buvau pasodintas į žemę, ir joks žmogus neapsiėmė palaidoti mano kaulų. – Ašotis’ (TER: 242).

Taigi galima manyti, kad ši mįslė atkeliavusi į Lietuvą iš Rusijos. Tokiam įtarimui esama pagrindo. Seniausias išplėtotas biblinius motyvus turintis variantas skelbtas 1927 m. tuo metu labai populiariame ir vaikų mėgtame žurnale *Žvaigždutė* (Žv 1927, Nr. 8). Žurnalo ilgametis redaktorius buvo mokytojas Stasys Tijūnaitis. Jis domėjosi tautosaka, skatino vaikus ją rinkti ir galbūt rinko pats, vėlesniais metais net išleido mįslių knygelę (ТJM). Jis tikrai gerai mokėjo rusų kalbą (ir daug kitų, žr. Tijūnaitis 2003: 6), nes baigė mokyklą dėstomąja rusų kalba dar carinės Rusijos laikais, apie tai rašė savo prisiminimuose (ten pat: 33–71). Taigi jis galėjo būti perskaitęs paskelbtąją mįslę vadovėlyje ar kokiame nors leidinyje rusų kalba. Gaila, kad šios prielaidos negalime nei įrodyti, nei paneigti, nes prie skelbiamo varianto nenurodyta metrika. Be abejo, į S. Tijūnaičio rankas mįslė, prieš tai nuėjusi panašų kelią, galėjo patekti ir per tarpininką.

A. Toporkovas nurodo aptariamą mįslės, cituojamame šaltinyje (ДрП) įvardytos kaip mįslė-parabolė, atitikmenį, atsiradusį XVII a. (Топорков 1995: 526):

Magdalena, ir, nupirkus jį už varioką, parnešė namo, bet pravirko jis dėl savo motinos – numirė, ir iki šiol jo niekam tikę kaulai guli nepalaidoti' (C3PH 356a).

Taip skamba lietuviškos A1 versijos variantai:

Nulipdė mane kaip Adomą iš molio. Degino mane krosnyje kaip tuos tris jaunuolius Babilone. Pardavė mane kaip broliai Juozapą į Aigyp tą. Važinėju aš kaip Elijas ugniniais ratais. Iš mano vidurių visa šeimyna valgo. O kai aš numirštu, tai mano kaulus per tvorą išmeta. – Puodas (Žv 1927-08: 20; įminimas Žv 1927-09: 24). = LTR 430/418-17/ (1932 m., Utena).

Nulipdė mani iš molio kaip Adomų, vežė mani kaip Alijošių, degino mani kaip tris karalaičius, pardavė mani kaip Juozapų; iš mano vidurių visi maitinosi, po smerties nė kaulų nepakavojo. – Pieninis puodas LTR 374/2574-14/ (1928 m., Liškiava).

Nulipdė iš molia kai Adomų, išdegė kai Babilioni, važiauvau su ugniniais ratais, iš vidurių šeimyna sotinas, a kai numiriau, kaulus par tvorą išbrukė, katrų nė nekavoja. – Puodas LTR 70a/106/ (1930 m., Zarasai).

Nulipdė mane kaip Adomų iš molio. Degino mane kaip tris prolius Babilonijoje. Pardavė mane kaip broliai Juozapų į Aigyp tą, važinėju kaip Elijošius ugniniais ratais, iš mano vidurių visa šeimyna valga, a kaip numirštu, tai mano kaulus per tvorą išmeta. – Puodas LTR 1883/8/ (1938 m., Rokiškis).

Asmu kaip Adomas iš molio nulipdytas, a kai du jaunikaičiai pečiuj degintas, a kaip Alijošius un vežimo turgun vežtas, a kaip Juozapas nuo brolių parduotas, a iš mano vidurių daug penėjau žmonių, a po mano mirties mani nežėlavo[jo], patvory mano kaulus sukrovė. – Puodas molinis LTR 4673/25-2/ (1960 m., Molėtai).

Aš esu iš molio nulipytas kaip Adomas, pirmasis tėvas, kad mane ugnyje degino kaip tris jaunikaičius, kad mane per mėtą važiuojo kaip Elerijošių pranašą, kaip numiriau – nieks nie kaulų nepakavojo. – Puodelis LTR 4065/10-25/ (iki 1969 m., Plungė).

Visi kiti lietuviškų mįslių variantai taip pat yra užrašyti po 1927 m. Nuo seniausiojo A1 versijos varianto jie skiriasi labiau, kai kurie turi papildomus, greičiausiai, tradicinius motyvus: *degina, kaip velniai dūšią; važinėja kaip ligoj; kaip apsergu, jokio daktaro nėra*. D. Razauskas, remdamasis „nebažnytinio tipo“ rytų slavų ir lietuvių mįslių pavyzdžiais, daro išvadą:

Todėl galima įtarti, rusų tradicijoje susikryžmino dvejopos kilmės panašaus pobūdžio mįslės apie puodynės „kančias“: vietinės baltiškos substratinės (ar baltų–slavų), gimusios tiesiog mitiškai įprasminant vietinę puodų gamybos technologiją, ir bizantiškos krikščioniškos, kurios, giliau pažvelgus, irgi, ko gero, yra ikikrikščioniškos kilmės, tik ilgainiui krikščionybės asimiliuotos ir priterptos bibliinių vardų (Razauskas 2011: 251–252).

Jeigu dėl antrosios teiginio dalies galime autoriui pritarti, abejotina yra jo pradžia – vargu ar galima visas panašias mįsles apie puodą laikyti tos pačios kilmės. Reikėtų kalbėti ne apie dvejoją, o mažiausiai trejoją mįslių kilmę. Mįslė su *aukso krėslo* motyvu neabejotinai yra baltiška, o, kalbant apie mįslę su puodo „gyvenimo“ aprašymu, medžiagos kiekiai (tokių lietuvių mįslių yra gerokai mažiau) rodytų, kad akcentus apie kilmę reikėtų dėti atvirkščiai – įvardyti bent jau „vietinės slavų (ar baltų–slavų)“:

Čia įdomiausia būtų tai, kad daugumoje lietuvių ir rytų slavų mįslių išlaikoma pabaiga (dažniausiai toje pozicijoje būna svarbiausias pranešimas) – nepagerbti ir nepalaidoti palaikai, – kurios nėra rankraštiniame XVII a. tekste. Šios pabaigos būdingos daugumai mįslių, ir turinčioms, ir neturinčioms biblinių motyvų, taigi šie motyvai yra pastoviausia mįslės dalis.

Kokia didelė svarba teikta tinkamam mirusiojo palaidojimui nuo pat priešistorės, liudija ne tik archeologijos duomenys (Rimantienė 1996), bet ir literatūros paminklai. Iki 440 m. pr. Kr. sukurtoje Sofoklio *Antigonėje* (Zabulis 1988: 523) vaizduojama, kad didžiausia pagarba ar panieka mirusiajam parodoma tuo, kaip palaidojami jo palaikai:

[Kreontas]

<...>

Ir šiandien įsakiau paskelbti jau žmonėms

Dėl brolių tų, Edipo tų dviejų sūnų:

Kad Eteoklį, kurs tėvynę gindamas

Paguldė galvą žūtibūtinėje kovoje,

Palaidotų kapan su apeigom visom,

Kurios atliekamos, palydint didžiūnus.

O dėl jo brolio tikrojo, dėl Polineiko,

<...>

Dėl jo paskelbė kraštui nuosprendį šaukliai:

Nelaidoti kapan ir jo neapraudot.

Nelaidotas teguli nešlovės ženklan,

Tegul puotauja šunys ir pikti pesliai (SA: 254–255).

Antigonė, abiejų sesuo, yra pasiryžusi net mirti, kad tik galėtų tinkamai pagerbti žuvusį brolių: *Daryki sau, kaip išmanai, o aš gi jį Palaidosiu. Tuomet man gera bus ir mirti* (SA: 250).

Panašių pavyzdžių galima parinkti labai daug, bet tai greičiausiai būtų aksiomos įrodinėjimas – tinkamas žmogaus palaikų palaidojimas, kapų priežiūra nuo seno yra labai svarbi religinių apeigų ir apskritai gyvenimo jaučiant amžinybę da-

lis: pradėdant mezolito ir neolito palaidojimais, pabarstytais raudona ochra ir su įkapėmis (Rimantienė 1996: 106–107, 203–204, 302–305), Egipto piramidėmis, kurios iš esmės yra milžiniški mauzoliejai, baigiant tiesiog visuotiniu kapų lankymu per Vėlines. Ir vienas seniausių lietuvių raštijos paminklų – Sovijaus mitas – kalba apie geriausio palaikų palaidojimo būdo paiešką (Beresnevičius 2004: 145–146). D. Vaitkevičienė rašo, kad galima rasti daug pavyzdžių, rodančių, jog mirusiojo kaulų išblaškymas, negalėjimas jų surinkti laikytas didele nelaimė, prakeikimu (Vaitkevičienė 2019: 19). Autorė pateikia Jono Basanavičiaus užrašytą sakmę, išnašoje pastebėdama, kad apie tai pasakojama ne vienoje sakmėje¹⁰:

Jei kūnas žmogaus nepalaidotas, dvasia jo, nors jis ir teisingiausias būtų buvęs, ramybės neturėdama, trankosi naktimis, vaidinasi, kartais ir ką pikto gyviems padarydama. Pakol kūnas (kaulai) žemėje (šventoje vietoje) nepakavotas, dvasiai, sako, sunku ešą ant šio svieto būtie, ir ji, nog jo atsiskirtie negalėdama, turinti vaidytis (BsTB 7:232, cituojama pagal Vaitkevičienė 2019: 19).

Taigi nepalaidoti palaikai tautosakoje suvokiami kaip nelaimę užtraukiantis ir apskritai žmogiškumui prieštaraujantis dalykas. Todėl beveik visuose nagrinėjamos mįslės variantuose išlaikomas teigimas apie nepalaidotus kaulus greičiausiai yra mįslių poetikai būdinga užuomina, nukreipianti teisingo įminimo linkme, kad reikalaujamas įminti tikrovės objektas – ne žmogus. Visiškai aiški užuomina apie tai, kad mįslių „Adomas“ nėra žmogus, pateikiama ukrainiečių mįslėje *Умер Адам, ні богови, ні нам; ні душа до неба, ні кости до землі* ‘Mirė Adomas, nei Dievui, nei mums; nei siela į dangų, nei kaulai į žemę’ (БЗ 1825). A. Tayloras pateikia labai panašią serbų mįslę: *It was made from the same stuff as Adam; it suffered like Adam; and when it died, neither did its soul go to God nor its body to the earth* ‘Padarytas iš to paties kaip Adomas; kentėjo kaip Adomas; ir kai jis mirė, nei jo siela ėjo pas Dievą, nei jo kūnas – į žemę’ (Taylor 1951: 243).

Vis dėlto pastangos puodą lyginti su žmonėmis, ir ne bet kokiais, o bibliniais herojais, šios mįslės užminime yra akivaizdžios. Mįslių užminimai itin dažnai yra dviprasmiški, tik šį kartą jų dviprasmybės – pakylėtos, alegoriškai kalbančios apie žmogaus gyvenimo peripetijas, kaitos neišvengiamumą, statuso nepastovumą. Primindamos žmogui amžinybės, gyvenimo myriop perspektyvą, jos tarsi atlieka *Memento mori* funkciją ir vaizdais diskutuoja su biblinės kilmės posakiu *Iš dulkių į dulkes*.

.....
¹⁰ „LTR 1289/156, LTR 2560/359, LTR 2989/327, LTR 4759/439, LTR 5122/298, LMD I 648/30 ir kt.“ (Vaitkevičienė 2019: 21).

APIBENDRINANČIOS PASTABOS

Nepaisant abiem mįslėms bendro įminimo – *puodas* – su tikrovėje jam būdingu semantiniu lauku, aptariamų mįslių vaizdų meniniai vaizdai mažai panašūs – skiriasi ir struktūra, ir leksika, ir semantika. Tad jų užrašymai šiuo metu kartotekoje priskirti skirtingiems tipams ne be pagrindo. Abiem mįslėms bendras tik *kaulų* motyvas pabaigoje, tačiau jose jis turi skirtingą meninio vaizdo kontekstą ir ne visai vienodą reikšmę. Neskaitant pavienių ir kontaminuotų pavyzdžių, motyvai šuo *kaulų neėda* ir *kaulų nepakavoja* (*meta per tvorą*) diferencijuotai būdingi tik vienai ar kitai mįslei. Beveik per visus pirmosios mįslės variantus pasklindantis motyvas šuo *kaulų neėda* turi reikšmę ‘niekam nenaudingas, nereikalingas’. O antrosios mįslės *kaulų nepakavoja* ar *kaulus meta per tvorą* motyvai, be šios, dar turi nepagarbos mirusiajam, tinkamos paskutinės ritualinės paslaugos neatlikimo reikšmę. Greičiausiai pagrindinė šio antrosios mįslės motyvo paskirtis – nukreipti teisingo įminimo linkme, pasufleruoti, kad kalbamas dalykas nėra žmogus, nes nepalaidoti palaikai nesuderinami su žmogiškumu. Pirmoji mįslė *Kai jaunas buvau, aukso krėsle sėdėjau, kai pasenau, nė šuo kaulų neėda* veikiausiai yra baltiška: tik baltams yra būdingas *aukso krėslo* motyvas ir bendras su slavais, matyt, atsineštas iš bendrų šaknų, šuo *kaulų neėda* motyvas. Šie motyvai greičiausiai yra užuomina į vestuvių reikšmių lauką, kurį įminimas *puodas* susiaurina iki vaisin-gumo išsiskleidimo ir sunykimo. Neatmestina galimybė, kad šioje klasikinėje mįslėje kalbama ir apie žmogaus gyvenimą apskritai, redukuojant jį iki jauno išaukštinto ir seno nereikalingo fazių. Antrosios mįslės *Nulipdė mane kaip Adomą iš molio* <...> *kaulų nepakavoja* Lietuvoje daug labiau paplitusi versija su bibliniais motyvais veikiausiai yra atkeliavusi iš Rytų, kur ją „sukrikščionino“ su Senuoju Testamentu gerai susipažinęs asmuo, galbūt priklausantis Bizantijos kultūrai. Ši mįslė turi variantų be krikščioniškų motyvų: lietuvių – nedaug, rytų slavų – labai daug. Versijos be krikščioniškų motyvų gali būti ir bendros, bet medžiagos proporcijos leidžia manyti, kad veikiausiai ši mįslė yra slavų kilmės. Nevienareikšmiškas ir šių mįslių priskyrimas *kančių serijai*: jei pirmoji mįslė kalba labiau apie dvasines kančias, tai antrosios mįslės variantų visumą teisingiau būtų pavadinti puodo gyvenimo aprašymu, kančių vaizdavimas labiau būdingas krikščioniškus motyvus turinčioms mįslėms.

Abi mįslės turi paslėptus molinio puodo palyginimus su žmogumi. Remiantis archeologijos ir kalbos duomenimis, tai įprastas palyginimas: vakarų baltų laidojimo urnoms būdingi antropomorfiniai bruožai (Gimbutienė 1985: 78–80), lietuvių ir kitų indoeuropiečių kalbų puodininkystės leksikoje išvardijamos žmogaus kūno dalys (Drėgūnienė 1994: 111). Taigi galima teigti, kad molinio puodo ir žmogaus greitinimas yra itin archajiškas, gal net archetipinis, kaip rašo D. Razauskas, „visuotinė,

universali metafora“ (Razauskas 2011:252)¹¹. Keramikinės skulptūrėlės atsirado jau paleolite (pvz., liūčių galvos, žr. Елинек 1985: 358–359), bet tik neolitas – naujojo žmogaus, užsiimančio žemės dirbimu, pradžia – siejamas su tuščiavidurės keramikos, t. y. degto molinio indo, turinčio talpą, atsiradimu. Ar negalėjo jau tada užsi-megzti vadinamosios konceptualios talpyklos metaforos, tarp jų ir žmogaus kūno, kaip indo, kuriame gyvena siela, metafora, atsiskleidžianti mįslėse apie puodą, ir apskritai dualistinis pasaulio suvokimas?

ŠALTINIAI

- ALTM – *Latviešu tautas mīklas: Izlase*, sastādījusi A. Ancelāne, Rīgā: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1954.
- BsTB – *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 7: Iš gyvenimo vėlių bei velnių*, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, pabaigos žodį ir paaiškinimus parašė Leonardas Sauka, Vilnius: LLTI, 1998.
- EM – Anne Hussar, Arvo Krikmann, Rein Saukas, Piret Voolaid (ed.) 2001. *Eesti mõistused. I: Monumenta Estoniae Antiquae IV:1*, Arvo Krikmann & Rein Saukas (red.), 1–1350, Tartu: Eesti Keele Sihtasutus.
- EÜS IV – Eesti Üliõpilaste Selts = Folklore Collection of the Estonian Students Society [Estų studentų draugijos (1875–1917) rinkiniai].
- KAŽ – *Kaip atsirado žemė: Lietuvių etiologinės sakinės*, sudarė ir parengė Norbertas Vėlius, Vilnius: Vaga, 1986.
- KbLPK – Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartoteka Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, sudarė Bronislava Kerbelytė.
- Koh 12 – „Senasis Testamentas, Koheleto knyga, 12 skyrius“, in: *Biblija arba Šventasis Raštas*, iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė Antanas Rubšys, NT iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas, ekumeninis leidimas, Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 1999 (Biblija RK_E1999), prieiga internete: http://biblija.lt/index.aspx?cmp=reading&doc=BiblijaRKE1999_Pr_4.
- KrPRP – Vincas Krėvė. *Pratjekabuda: Rytų pasakos*, Vilnius: Petro ofsetas, 2008.
- LKT – *Lietuvių kalbos tarmės: chrestomatija*, sudarė Elena Grinaveckienė, Aldona Jonaitytė, Kazimieras Morkūnas, Birutė Vanagienė, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1970.
- LKŽ XIX – *Lietuvių kalbos žodynas, t. XIX: Veša–zumterėti*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
- LLD 20 – *Lietuvių liaudies dainynas, t. 20: Advento–Kalėdų dainos*, parengė Jurgita Ūsaitytė, melodijas parengė Aušra Žičkienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas.

.....

11 Šios metaforos universalumą dabartinio žmogaus sąmonėje pratęsia ir įtvirtina vienas ryškiausių šiandienos vaikų literatūros ir popkultūros personažų burtininkas Haris Poteris, kurio originali pavardė *Potter* išvertus iš anglų kalbos reiškia „puodžių“, kurį galime suvokti kaip kūrėją, kuriantį aukštesnio sąmoningumo ir didesnių galių save.

- Pr 2 – „Senasis Testamentas, Pradžios knyga, 2 skyrius“, in: *Biblija arba Šventasis Raštas*, iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė Antanas Rubšys, NT iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas, ekumeninis leidimas, Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 1999 (Biblija RK_E1999), prieiga internete: http://biblija.lt/index.aspx?cmp=reading&doc=BiblijaRKE1999_Pr_4.
- RLK – *Русшикай-летувишкасись календорюсь антъ мету 1870*, Вильнюс, 1869.
- SA – Sofoklis. *Antigonė*, iš senosios graikų kalbos vertė Antanas Dambrauskas, in: *Antikinės tragedijos: Eschilas, Sofoklis, Euripidas*, sudarė Henrikas Zabulis, Vilnius: Vaga, 1988, p. 245–295.
- SLT – *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: priežodžiai, patarlės, mįslės*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.
- TER – Archer Taylor. *English Riddles from Oral Tradition*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1951.
- TjM – *Mįslės*, surinko Stasys Tijūnaitis, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.
- TŽ III – *Tauta ir žodis*, kn. III, Kaunas, 1925.
- VLEe – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 1998–2015, prieiga internete: <https://www.vle.lt/>, [žiūrėta 2021-12-01].
- VU (LF) – Vilniaus universiteto Literatūros katedros fondas.
- Žv – *Žvaigždutė*: Lietuvos bernaičiams ir mergaitėms: „Tėvynės sargo“ priedas, Kaunas: Raidė, 1923–1940.
- BЗ – *Загадки*, упоряд. И. П. Березовский, Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1962.
- ГТЗ – *Загадки*, складальнікі: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі, Мінск: Беларуская навука, 2004.
- ДрП – *Древнерусская притча*, Москва: Советская Россия, 1991.
- МЗ – В. В. Митрофанова. *Загадки*, Ленинград: Наука, 1968.
- ССЗРН – *Загадки русского народа: сборник загадок, вопросов, притч и задач*, составил Д. Н. Садовников, Издательство Московского университета, 1959.

LITERATŪRA

- Aarne Antti 1918. „Vergleichende Rätselforschungen“, in: *FF Communications*, No. 26, Helsinki.
- Beresnevičius Gintaras 2004. *Lietuvių religija ir mitologija*: sisteminė studija, Vilnius: Tyto alba.
- Drėgūnienė Vilija 1994. „Lietuvių kalbos indo dalių pavadinimai“, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, t. XXXI, p. 106–112.
- Gimbutienė Marija 1985. *Baltai priešistoriniais laikais: etnogenėzė, materialinė kultūra ir mitologija*, Vilnius: Mokslas.
- Kensminienė Aelita 2006. „Lino kančios motyvai lietuvių mįslėse ir kituose tautosakos žanruose“, *Tautosakos darbai*, t. XXXII, p. 225–241.
- Kensminienė Aelita 2010. „Erdvė lietuvių mįslėse“, *Tautosakos darbai*, t. XL, p. 124–138.
- Kensminienė Aelita 2019. „Mįslė apie kalbančią plunksną: motyvų klajonės“, *Tautosakos darbai*, t. 58, p. 73–92.
- Kudirka Juozas 1973. *Lietuvos puodžiai ir puodai*, Vilnius: Mintis.
- Razauskas Dainius 2011. *Krosnis mitologijoje*, Vilnius: Aidai.
- Rimantienė Rimutė 1996. *Akmens amžius Lietuvoje*, 2-asis papildytas leidimas, Vilnius: Žiburio leidykla.
- Stundžienė Bronė 2004. „Vestuvinių ir iniciacinių apeigų sąsajos dainose“, *Tautosakos darbai*, t. XXI (XXVIII), p. 13–31.
- Taylor Archer 1951. *English Riddles from Oral Tradition*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Tijūnaitis Stasys 2003. *Kaip aš į žmones išėjau: Mokytojo Stasio Tijūnaičio gyvenimo apybraiža*, sudarė Vincentas Korkutis, Vilnius: Margi raštai.

- Urbanavičienė Dalia 2000. *Lietuvių apeiginė choreografija*, Vilnius: Lietuvos muzikos akademija.
- Ūsaitytė Jurgita 2007. „Advento-Kalėdų dainų turinio apimtys ir potekstės“, in: *Lietuvių liaudies dainynas*, t. 20: *Advento-Kalėdų dainos*, parengė Jurgita Ūsaitytė, melodijas parengė Aušra Žičkienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vaitkevičienė Daiva 2001. *Ugnies metaforos: Lietuvių ir latvių mitologijos studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vaitkevičienė Daiva 2019. „Neduok, Dieve, svetur kaulus padėti‘: Sibiro tremtinių palaikų sugrąžinimas į tėvynę“, *Būdas*, Nr. 5, p. 14–31.
- Zabulis Henrikas 1988. „Tragiškojo veiksmo raida choro giesmėje“, in: *Antikinės tragedijos: Eschilas, Sofoklis, Euripidas*, sudarė Henrikas Zabulis, Vilnius: Vaga.
- Бахтин М. М. 1990. *Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса*, Москва: Художественная литература.
- Елинек Ян 1985. *Большой иллюстрированный атлас первобытного человека*, третье издание, перевод Е. Фиштейна, Прага: Артия.
- Лакофф Джордж, Джонсон Марк 1990. «Метафоры, которыми мы живем», in: *Теория метафоры*, Москва: Прогресс, p. 387–415.
- Леви-Стросс Клод 2000. «Ревнивая горшечница», in: *Путь масок*, Москва: Республика.
- Сендерович С. Я. 2008. *Морфология загадки*, Москва: Языки славянской культуры.
- Толстой Н. И. 1995. [«Горшок»], in: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, т. 1: А–Г, под ред. Н. И. Толстого, Москва: Международные отношения, p. 530–531.
- Топорков А. Л. 1995. «Горшок», in: *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, т. 1: А–Г, под ред. Н. И. Толстого, Москва: Международные отношения, p. 526–530.

Lithuanian Riddles of the Pot as Allegories of the Human Life

A E L I T A K E N S M I N I E N Ė

S u m m a r y

Keywords: riddles, pot, clay, bones, pottery, Biblical motives, suffering.

Further analyzing the rather widespread international phenomenon – the so-called *series of suffering* in the riddles – this article focuses on the Lithuanian riddles of the pot, namely: ‘When I was young, I used to sit in a golden chair, when I grew old, even the dog does not eat my bones’ and ‘I was made like Adam from clay and annealed in the furnace like the three young people in Babylon. I was sold like Joseph to Egypt by his brothers. I drive a fiery chariot like Elijah. From my insides, the whole family eats, but when I die, they throw my bones over the fence (do not bury them).’ The analysis is based on all the variants of these riddles (both the published and the manuscript ones), their international parallels, and texts belonging to other genres. Despite the common answer to these riddles – *pot* – and its typical semantic field based on reality, the artistic expressions of these two riddles have little in common: they significantly differ in terms of structure, wording, and semantic. Thus, their recordings are reasonably attributed to different types in the current card file catalogue. The two riddles only share the common motive of *bones* at the end, which however has different context of the artistic expression and slightly different meaning. Except for some isolated cases and contaminations, the motives like *dog does not eat my bones* and *they throw my bones*

over the fence (do not bury them) can be discerned only in these two riddle types respectively. The motive *dog does not eat my bones* is encountered in almost all the available variants of the first riddle and has the meaning of 'being useless, idle'. However, the motives *they throw the bones over the fence or do not bury them*, found in the second riddle, also semantically include the aspect of disrespectful treatment of the deceased and neglecting of the proper funeral rites. Perhaps the main objective of this motive is prompting the listener towards the right answer and suggesting that the answer in question is not a human being. The first riddle seems to be of the Baltic origin, as it includes the typically Baltic motive of the *golden chair* and the common Baltic-Slavic expression *dog does not eat (my) bones*. Similar motives are encountered in the wedding songs, where they probably suggest the corresponding semantic field, which is narrowed by the *pot* as an answer to mean blossoming and withering of fertility. This classical riddle is likely to speak of the human life in general, albeit reducing it to the phases of valued youth and useless senility.

The significantly more widespread version of the second riddle in Lithuania includes Biblical motives and has most probably found its way from the East, where it had been "Christianized" by a person well versed in the Old Testament and perhaps belonging to the Byzantine culture. Some variants of this riddle do not include Christian motives; such variants are few in Lithuania but abundant among the Eastern Slavs. Although such versions without Christian motives may be of common origins, however, the proportions of the materials suggest higher probability of the Slavic origin of this riddle. Attributing of these riddles to the *series of suffering* is also somewhat ambivalent: while the first riddle emphasizes the spiritual suffering, the totality of the variants of the second riddle may be rightfully summarized as the description of the pot's life; descriptions of the suffering being more frequent in the riddles including the Christian motives. Both riddles tacitly compare the clay pot to the man, allegorically describing the shifts occurring in the human life, the inevitability of change and the instability of status. While reminding the perspective of eternity and the direction of the human life towards death, they allegedly fulfil the function of *Memento mori* and engage in a visual discussion with the Biblical phrase "from dust to dust".